

Nova fenomenologija

Uz temu

Filozofska misao ne formira se samo pod utjecajem tradicije, nego je otvorena i za terminološke, metodološke i sadržajne inovacije. No postoji i treći način pozicioniranja filozofije spram starog i novog, kao svojevrsna fuzija prethodna dva načina odnošenja. Takav slučaj predstavlja *obnova* nekog filozofskog pravca. Tako je povijest filozofije iznjedrila i stajališta kao što su neoplatonizam, neotomizam, novokantovstvo, neohegelijanizam, neopozitivizam ili neopragmatizam. Poanta nije naprosto odbaciti prethodnu tradiciju, nego prepoznati »zdrave« tendencije u njenom okviru i na njih priključiti produktivnu filozofsku misao. Kako bi sami (originalni) mislioci, čije mišljenje se inovira, reagirali na svoje »nastavljače« i »ispravljače«, drugo je pitanje. Windelband je stanje stvari, primijenjeno na recepciju i daljnji razvoj Kantove filozofije, imenovao na sljedeći način: *razumjeti Kanta znači nadići ga*. Ali obično povijesni tijek ispravlja ovu vrstu preusmjerenja, pa u udžbenicima i dalje dominiraju klasici, dok se većini epigona izgubi skoro svaki trag.

I sudbina *fenomenologije* bila je takva da poslije njenog osnivača Edmunda Husserla krene drugim putovima od onih koje je zamislio ovaj značajni mislilac. Ispočetka koncipirana kao »stroga znanost«, fenomenološka filozofija pretrpjela je modifikacije i transformacije već za vrijeme života svojeg osnivača – od logicizma i platonizma rane faze, preko transcendentalno utemeljene teorije subjektivnosti, ona je u posljednjoj fazi Husserlova stvaralaštva poprimila pragmatičke crte (zaokret k »svijetu života«). No došlo je i do izvjesnog deziluzioniranja idejnog tvorca ovog pravca – »die Philosophie als strenge Wissenschaft (...), der Traum ist ausgeträumt«, rezignirano je ustanovio Husserl pred kraj svojega života. Način na koji se, prije svega, razvijala recepcija glavnih ideja ove filozofije pokazala je da ni ovdje neće moći biti ustanovljen neki (makar prešutni) konsenzus kao minimalna baza za polazište različitih u duhu fenomenologije obučених istraživača. Max Scheler i Eugen Fink kročili su na metafizičko tlo, Hedwig Konrad-Martius i Martin Heidegger forsirali su ontološko mišljenje, pred kojim je Husserl uvijek zazirao kao djelomični sljedbenik Kantove teorije transcendentalnog subjekta, Jean-Paul Sartre fenomenološku je metodu uklopio u svoju eklektičku filozofiju s egzistencijalističkim predznakom, Maurice Merleau-Ponty više je pažnje poklanjao fenomenu tjelesnosti, nego fenomenima svijesti itd. Husserlov zahtjev da fenomenologija nastupi kao znanost strogo utemeljena i razrađena u stilu matematike pokazao se kao neizvediv – i sâm Husserl kapitulirao je pred hibrisom te ideje. Fenomenologija se razvila u raznim pravcima i oblicima kao i na raznim poljima filozofske refleksije, ali ne nužno i sa scijentističkim i strogo metodološkim predznakom.

Ako kratko pogledamo aktualnu situaciju u filozofiji, primijetit ćemo da fenomenologija u formi u kojoj je bila zamišljena kod Husserla igra marginalnu ulogu u filozofskim diskusijama. Fenomenologija, u pionirskim danima projektirana kao prepreka historizmu, sama je postala žrtva historizma. Nije nimalo lako bilo prihvatiti se Husserlova nasljeđa, a – kao što je već napomenuto – većina njegovih učenika počela je fenomenološku misao razvijati u drugim pravcima. Danas se fenomenologija proučava kao jedan pravac filozofskog mišljenja među drugim, kao epizoda u okviru filozofije 20. stoljeća koja je u svoje vrijeme bila važna kao protustruja psihologističkim i relativističkim tendencijama u ondašnjoj filozofiji, ali koja je ipak bila kratkog vijeka. Jer filozofija se u drugoj polovini 20. stoljeća pod utjecajem *lingvističkog obrta* sve više fokusirala na analizu jezika, a sve manje na nejezički koncipiran *Wesensschau*. S druge strane, da je fenomenologija upala u slijepu ulicu historizma vidi se i po tome što je dobar dio znanstvene produkcije na tragu fenomenologije do današnjih dana samo *sekundarnog* karaktera, dakle obrada filozofema Husserla, Heideggera, Schelera, Merleau-Pontyja i drugih fenomenologa, a ne usmjeren na »same stvari«, kako je to optimistički zamišljao idejni tvorac ovog filozofskog pravca. A ako nije uspio povratak »samim stvarima«, što onda očekivati od povratka samom Husserlu? Problem fenomenologije taj je što je ona prilično rano počela samu sebe reciklirati i tako propustila šansu da se trajnije ustali kao samostalna metoda postavljanja i rješavanja sistematskih problema.

Ali ima i izuzetaka. Jedan je takav izuzetak *Sistem filozofije* [*Das System der Philosophie*], obimno djelo u deset zasebnih tomova koje je u periodu između 1964. i 1980. godine objavio Hermann Schmitz (rođen 1928. godine), nekadašnji profesor filozofije na Univerzitetu u Kielu. Istina, Schmitz se ne poziva direktno na Husserla kao inauguratora »stare fenomenologije«, iako su polazišne točke oba mislioca gotovo identične: njihovi projekti mogu biti shvaćeni kao reakcija na ofenzivni naturalizam i psihologizam koji je dominirao akademskom scenom tijekom 20. stoljeća, jednom riječju, na *redukcionizam* koji je i danas utjecajan u okviru i izvan znanosti. Oštrica Schmitzove kritike usmjerena je protiv dvostrukog redukcionizma koji svoju ekspanziju u znanostima i filozofiji započinje s Demokritom, a preko Galileija postaje glavna crta znanstvene slike svijeta modernog čovjeka; to je redukcija metode na nasilno stvaranje intersubjektivnog konsenzusa putem standardiziranih ispitivačkih procedura, odnosno redukcija opažljivih predmeta na fizikalno određena tijela, što je onda od koristi i za tehniku. Redukcionizam vodi niveliranju kvalitativnih nijansi životnog iskustva ljudskog subjekta. Takvom postupku nužno izmiče bogat repertoar formi životjelesnog osjećanja [*eigenleibliches Spüren*], što zahtijeva zasebnu detaljnu i strpljivu deskripciju. Kako bi se opisalo »neproizvoljno« tjelesno iskustvo, neophodno je distancirati se od konstrukcija koje stoje kao prepreka na putu fenomenološkog opisa iskustva. Schmitz se u tu svrhu služi »analitičko rekonstruktivnom« metodom, a putem ove subjekt, koji doživljava svijet (a koji ga ne konstruira samo poput nekog znanstvenika ili filozofa), uči se na primjeren način govoriti jezikom fenomena koje opaža. Tako fenomenologija može izbjeći biti smatrana samo redukcijском i negativnom primjenom jedne metode i može postati zamašnjakom produktivnog samoosvješćivanja (tjelesnog) života subjekta.

U predmetnom pogledu, Schmitz projekt fenomenologije ne vidi ograničenim na analizu struktura imanentnih svijesti o predmetu spoznaje, kako je to dobrim dijelom slučaj kod Husserla. Glavna okosnica njegove filozofije postaje *živo tijelo* [njem. *der Leib*] kao medij rezoniranja djelovanja *prostora* u kojemu ono obitava. Ali isto tako, pod pretpostavkom tjelesnosti ljudskog

iskustva, sâm prostor poprima crte tog iskustva. Tako Schmitz razlikuje *tjelesni, osjećajni i pravni* prostor. Posebno su upečatljive njegove deskripcije tjelesnog i osjećajnog prostora, ali i – *vice versa* – prostornosti tijela i osjećanja. Tako on razvija provokativnu tezu o osjećanjima kao *atmosferama*, što znači da osjećaji nisu nekakva »unutrašnja« stanja duše, nego moći ili sile koje *izvana* obuzimaju naše tijelo – teza dijametralno suprotstavljena introjeksionističkoj predrasudi koja nije rasprostranjena samo u svakodnevnim vjerovanjima, nego čak i u znanostima. Zadatak novokoncipirane fenomenologije je, prema Schmitzu, opisati neposredno životno iskustvo pojedinca i na taj način ljudima učiniti pojmljiv njihov stvarni život. Pored svog *opus magnuma*, Schmitz je u tridesetak monografija i bezbroj pojedinačnih članaka dalje razradio svoje složeno učenje, a i dan-danas publicira usprkos svojoj visokoj starosti.

Naravno, ukoliko jedna filozofija treba postati mjerodavna, utoliko ona ne može biti ograničena samo na opus jednog mislioca. Ona mora pronaći svoje sljedbenike koji će je dalje njegovati i razvijati, ali i modificirati i unaprjeđivati. Ispočetka, Schmitz svoj sistemski projekt nije poimao kao čisto fenomenološki, ali mu je tijekom vremena postajalo sve jasnije da to jest jedan pokušaj rehabilitacije fenomenološke metode, ali ujedno i njene transformacije, pa je stoga od 1980. godine (kako to pokazuje naslov istoimene monografije izdane te godine: *Neue Phänomenologie*) svoj projekt i sve ostale publikacije objavljene prije i poslije toga objedinio pod nazivom *Nova fenomenologija*. Zadnjih desetak godina taj izraz sve se više koristi da bi označio intenciju Schmitzova projekta, ali također i nastojanja drugih mislilaca, manje ili više bliskih Schmitzu, u promišljanju fenomena prostornosti, tjelesnosti i osjećajnosti, formirajući na taj način jedan poseban stil mišljenja različit od onog zastupljenog u radovima autora analitičke ili postmodernističke provenijencije. Posebno valja ukazati na projekt tzv. *aistetike* ili *nove estetike*, koji već izvjesno vrijeme razvija Gernot Böhme (rođen 1937. godine), u okviru kojega se intenzivno tematizira pojam *atmosfere*, kako to pokazuje i njegova monografija *Atmosphäre. Essays zur Neuen Ästhetik* (1995., prošireno izdanje 2013.). Radi se o jednoj od najdiskutiranih estetičkih publikacija u njemačkom govornom području u zadnjih dvadesetak godina. Na izvjestan način, prilog novoj struji fenomenološkog mišljenja dao je i psihijatar i filozof Thomas Fuchs (rođen 1958. godine) svojim publikacijama, posebice monografijom *Leib, Raum, Person. Entwurf einer phänomenologischen Anthropologie* iz 2000. godine. Već naslov ove knjige imenuje i povezuje glavne točke novofenomenološke filozofije: kako se čovjek kao tjelesno biće orijentira u prostoru što ga okružuje i na koji se način konstituirao kao osoba u svom afektivno-patičkom odnosu prema svijetu. Böhmeova »nova estetika« i Fuchsova fenomenološka antropologija na njima svojstven način razvijaju ideje koje se mogu naći i u Schmitzovu *Sistemu filozofije*.

No bilo bi suviše usko ako bismo bi ono što se naziva »Novom fenomenologijom« (namjerno ovaj izraz pišem velikim slovom, jer tako to čini i Schmitz) isključivo vezivali za autore koji određuju tijek diskusije problema u aktualnim filozofskim debatama. Naime, o fenomenima prostornosti, tjelesnosti i osjećajnosti na »novofenomenološki« način razmišljalo se i *prije* Schmitza! Možda je glavni protagonist »predschmitzovske« teorije atmosfera, u izvjesnom smislu netko tko anticipira ovakav način filozofskog promišljanja fenomena, bio Ludwig Klages (1872.–1956.). Ovaj njemački filozof ima ulogu »autsajdera« u suvremenom filozofskom diskursu, za neke možda i s pravom, ako se u obzir uzme njegov teško razumljivi jezik, prepun njemačkih neologizama, koji se zbog toga može dovesti u blizinu s nekom vrstom – kako je

to Adorno govorio – »žargona autentičnosti«. Iako njegova visoko stilizirana dikcija i uloga svojevrsnog proroka koji ukazuje na nadolazeći slom zapadno-evropske civilizacije ogrezle u veličanju tehnike i instrumentalnog uma, može iritirati, ne bi se iz vida trebao izgubiti značaj njegove dalekovidne *kritike logocentrizma* (Klages je prije dekonstrukcionista skovao taj pojam!), posebno zato što on time želi afirmirati čisto psihičke i – još specifičnije – *patičke* momente u ljudskom iskustvu koji mogu biti konstitutivni za shvaćanje stvarnosti (a ova je, prema Klagesu, uvijek *stvarnost slika*). Moglo bi se reći da je Klages, ustvari, pokrenuo tijek jedne alternativne fenomenologije koja se u mnogo čemu razlikuje od one Husserlove, a da se bez pretjerivanja može reći da su Schmitz i njemu bliski suradnici nastavili razmišljati u pravcu u kojemu se kretala Klagesova »znanost o pojavama« (*Erscheinungswissenschaft* – Klages je namjerno izbjegavao izraz »fenomenologija« jer nije htio da njegova teorija psihičkog asocira na Husserlov projekt). Naravno, s potrebnim metodološkim i terminološkim modifikacijama te bez patosa jednog filozofskog zanesenjaka i bez pjesničkog zanosa sličnog onom Nietzscheovom (što i ne čudi jer je Klages iznimno cijenio dionizijskog mislioca). Važan izvor za proučavanje Klagesova doprinosa fenomenološkom mišljenju studija je Schmitzova učenika, Michaela Großheima, *Ludwig Klages und die Phänomenologie* (1994.), inače prvog nosioca Hermann-Schmitz-profesure na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rostocku.

Jedna povijesna rekonstrukcija Nove fenomenologije tu se ne bi trebala zaustaviti. Ona bi također mogla detektirati afinitete k upotrebi neofenomenoloških pojmova i misaonih figura u graničnim područjima u kojima se ukrštaju antropološki, filozofsko-psihološki i hermeneutičko-logički istraživački interesi. Plessnerova koncepcija tjelesnosti (razlika između fizičkog i živog tijela: *Körper/Leib*) i njegovo promišljanje ekspresivnih fenomena (mimika, smijeh, plač), razne antropološko-fenomenološke studije o tjelesnom izrazu (među njima se posebno izdvaja ona švicarskog filozofa i botaničara Hansa Kunza *Zur Phänomenologie und Analyse des Ausdrucks* iz 1938. godine), fenomenološki opis raspoloženja kod Heideggera i Otta Friedricha Bollnowa (pojam *Stimmung*-a koji je blizak onome atmosfere), rekonstrukcija izražajnog mišljenja u hermeneutičkoj logici Georga Mischa te artikulacija utiska u egzistencijalistički obojenoj teoriji situacije Hansa Lippsa i, napokon, analiza određenog utiska u filozofskoj logici Josefa Königa – to su samo neki od potencijalnih teoretskih projekata u kojima se mogu prepoznati dodirne točke sa Schmitzovim, Böhmeovim, Fuchsovim istraživanjima, kao i ostalih mislilaca koje možemo imenovati kao predstavnike Nove fenomenologije. A to ne moraju nužno biti samo filozofski projekti – čak i kod stručnjaka za opis i razumijevanje psihičkih aktivnosti mogu se prepoznati anticipacije neofenomenološkog stila mišljenja: kod psihijatarata kao što su Erwin Strauss i Hubertus Tellenbach, fiziologa i kineziologa kao što je Frederik J. J. Buytendijk, liječnika kao što su Viktor von Weizsäcker (predstavnik »medicinske antropologije«, čije ključno djelo iz 1956. godine nosi simptomatičan naslov *Patosophie*) ili Herbert Plügge (bavio se fenomenom čuvstvovanja), psihologa izraza (npr. Philipp Lersch, Robert Kirchoff) ili istraživača iz drugih disciplina (čak i iz umijeća vrtlarstva (*sic!*)), kako to pokazuje Böhme u svojoj knjizi *Atmosfera*). Uostalom, tko želi vidjeti koliko raznih inspiracija iz psihologije, psihijatrije, medicinske antropologije itd. (a također i iz književnosti!), može biti od koristi za novofenomenološki način mišljenja, neka prelista deset tomova Schmitzova *Sistema filozofije* i u brojnim fusnotama pronađe razne izvore iz navedenih disciplina. Otuda ne čudi da Nova fenomenologija – posebno u formi u kojoj je realizirana kod Schmitza – sama može biti inspirativna za one

koji se bave psihologijom, psihosomatikom, kineziologijom, sociologijom, teorijom i poviješću umjetnosti, odn. književnosti, arhitekturom, mediologijom, filozofskom praksom (u smislu životnog savjetovanja, kako je to danas rasprostranjeno u zapadnoj Evropi) itd. U okviru ovakve vrste tematizacije fenomena, filozofi i »nefilozofi« mogu intenzivirati svoje kontakte i suradnju i tako doprinijeti nadilaženju uskih disciplinarnih granica.

Autorice i autori, koji su priložili radove svesku *Filozofskih istraživanja* s ovim specifičnim tematom, našli su se pred zadatkom skromnijih razmjera – ali je i on zahtijevao mnogo truda i snalaženja na predmetnom polju koje je kod nas nedovoljno obrađivano. Jasno je da je pažnje vrijedan odnos »nove« spram »stare fenomenologije«, pa ne čudi da se taj odnos ovdje tematizira putem osnovnih pojmova koje su koristili osnivači te dvije struje (pojam prirodnog stava u prilogu koji problematizira Dragan Prole, pojam kategorijalnog zora i eidetske varijacije kod Željka Radinkovića); zatim se promišljaju neki od ključnih pojmova Schmitzove fenomenologije (pojam osjećanja kao atmosfera u prilogu Une Popović, koncepcija tijela u članku Davora Lazića, pojam tjelesne komunikacije u prilogima Biljane Radovanović i Izabele Huber) i Böhmeove »nove estetike« (kategorija estetskog rada u članku Stevana Bradića); naposljetku se vidokrug proširuje i na neke tendencije inoviranja fenomenološkog mišljenja u francuskom kontekstu (to čini Mark Losoncz u svom prilogu o konceptu prazne intencionalnosti), odnosno u anglosaksonskom govornom području (tekst Olge Nikolić u kojem se pokreće pitanje opravdanja naturalizacije fenomenologije, imajući u vidu razvoj suvremenih kognitivnih znanosti). Dakle, u centru ovdje priloženih istraživanja stoje koncepti Schmitzove fenomenologije, ali se fokus proširuje i na druge autore (npr. Böhmea) i druge nacionalne, odn. disciplinarne kontekste.

S obzirom na to da se ovdje na hrvatskom jeziku po prvi put objavljuje nekoliko radova posvećenih neofenomenološkim temama, ovaj broj časopisa ima takoreći pionirski karakter i značaj za recepciju i obradu tih tema. Točno je da je početak najteži, ali poseban napor iziskuje da se neka stvar održi i na taj način pokuša ostvariti kontinuitet u filozofskom istraživanju. Jedan od preduvjeta koji zasad nije ostvaren, a koji bi valjalo ispuniti, kako bi tzv. Nova fenomenologija naišla na interes filozofskih krugova u Hrvatskoj i drugim zemljama regije, jest da se krene s prevođenjem ključnih djela važnih za ovu vrstu problemskog mišljenja i tako javnosti postanu dostupne ideje glavnih predstavnika ovog filozofskog pravca. Tu, prije svega, mislim na neko od mnogobrojnih Schmitzovih djela (neko od njegovih sistematskih djela ili *readeri* s važnijim tekstovima), na Böhmeovu monografiju *Atmosfera*, Fuchsovu knjigu *Tijelo, prostor, osoba* itd. – ili pak na neko od djela filozofa koji su već prije Schmitza razmišljali na inovativan način o fenomenima tjelesnosti, prostornosti i osjećajnosti (poseban je propust potpuno ignoriranje djela Ludwiga Klagesa).

Internacionalizacija Nove fenomenologije ipak je u povoju – upravo ovim tematom napravljen je još jedan korak u tom pravcu. Stoga urednik ovog temata želi iskoristiti priliku i zahvaliti svim autoricama i autorima na spremnosti da surađuju u sklopu ovog projekta, kao i članovima redakcije *Filozofskih istraživanja* na podršci prilikom iniciranja i koncipiranja temata aktualnog broja časopisa koji je, neovisno o ovom tematu, zaslužan za otvaranje novih perspektiva znanstvene suradnje u regiji i za jačanje integrativnog mišljenja u filozofiji.